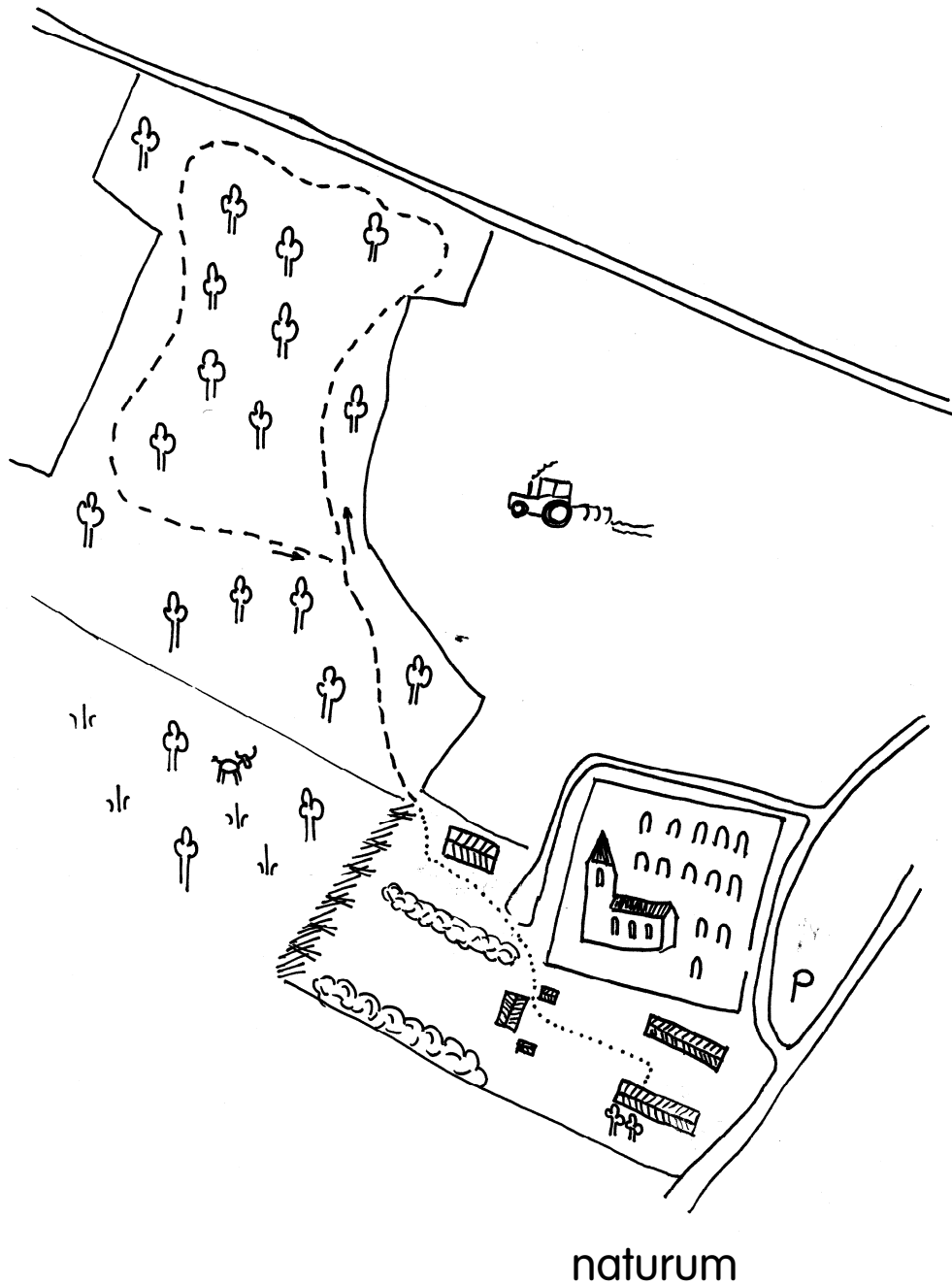

Guide till
Naturstigen

vid
Vamlingbo prästgård

Väg mot Kvarne

Stigen är ca. 1 km lång och löper genom lättgången terräng. Det går bra att ta med barnvagn.

Välkommen till naturstigen!

Stigen är i terrängen utmärkt med trästolpar av vilka elva är numrerade. Vid motsvarande siffra i den här lilla handledningen hittar du en kort beskrivning av vad du kan se vid dessa elva ”stationer”.

Gotland är välkänt för sina välhävdade ängen (lövängar). Ängeten är en av de mest artrika miljöer som finns och har en minst tusenårig tradition. På 1700-talet fanns det 40 000 hektar (10 % av Gotlands yta). I dag återstår bara drygt 300 hektar och det är väldigt viktigt att de fortsätter att hävdas. Många av ängerna är lättillgängliga och välskyttade, till exempel Fide och Öja prästängen som ligger några kilometer härifrån. Med den här naturstigen vill vi istället visa vad som händer när hävden upphör och skogen tar över.

Den första tiden efter att hävden har upphört tycks ängeten blomstra mer än någonsin. Mångfalden av blommande örter är stor eftersom ett flertal ljusälskande växter finns kvar samtidigt som skuggtåliga arter etablerar sig. Därför brukar man kalla denna period för ”den älskliga fasen”. Så småningom får träd och buskar fotfäste och

växer upp. Marken blir allt mer skuggad och mångfalden av småvuxna, ljusälskande örter ersätts av ett fåtal högvuxna arter. Men även om artrikedomen försvinner på marken så finns det mängder av arter i igenvuxna gamla lövängar. Här finns ofta gott om svampar, lavar, mossor och insekter. Många lövängsrester har så höga naturvärden att de klassats som nyckelbiotoper. I detta område finns en nyckelbiotop i form av gamla hasselbuskar vid station 9.

1 Du är nu på väg in i ett gammalt igenvuxet änge, eller löväng som man säger på fastlandet. De gamla lövträden har varit klappade (hamlade). Det innebär att man kapade toppen och alla grenarna vart femte år på ca 3 meters höjd för att få klenvirke och foder till djuren. De enda spår som syns av det idag är att träden är lite knotiga. Gamla, grova klappade träd har ett högt biologiskt värde. På den grova barken finns en speciell lavflora och trädens håligheter är viktiga för fåglar och insekter.

Yngre träd har växt upp mellan de gamla och skogen är mer eller mindre ogenomtränglig.

Murgröna

Murgröna (rind på gutamål), Gotlands landskapsblomma, slingrar sig uppför stammarna på träden. Murgrönans blad kan se ut på två olika sätt. De vanliga bladen är flikiga med tre till fem flikar medan blad som sitter på blommande skott är spetsigt ovala. Murgrönan blommar sent under hösten (september-oktober) och därför är den känslig för kallt klimat. Blommorna är gulgröna och doftande och sitter i små, runda flockar. Bären är giftiga.

2 På sommaren är marken här nästan helt kal. Trädens löv tar nämligen upp så mycket ljus att det som når marken inte är tillräckligt för att några växter ska överleva. Marken är dock långt ifrån död. Under markytan ligger jordstammar från bland annat vitsippor. När vårvärmen kommer passar de på att gå i blom innan trädens löv hunnit slå ut. Då är det ett hav av vitsippor och andra vårväxter här.

3 Här växer det tall. På torrare marker kan en tall bli ända upp till 800 år gammal. Den har en tät kärnved som är impregnerad av kåda, som gör att nedbrytningen av ett dött träd tar lång tid. Ett dött stående träd, en torraka, kan stå upp till 300 år. När den sedan fallit till marken kan den finnas kvar där i ytterligare 300 år! Denna långa tidsperiod gör att många växt- och djursamhällen uppstår på och kring tallen. De flesta arter utnyttjar döda träd men den sällsynta reliktbocken utvecklas bara i barken på gamla, levande solbeysta tallar.

Tallen är en av de ekonomiskt mest betydelsefulla växterna i Sverige och det dominerande barrträdet på Gotland. Förutom till byggnadsvirke används tallen till bland annat tjära. Förr var tjärbränningen en viktig del av Gotlands ekonomi. Man klöv upp de kådrika stubbarna

(faitvid på gutamål) och brände den i en tjärdal (sojde) för att få fram tjäran.

Vägen delar sig på väg till nästa station. Håll åt höger!

4 Här har tallar blåst omkull. Ett liggande träd som börjat dö eller har dött kallas för låga.

Den döda veden är viktig för många. Insekter har veden som föda och fåglar livnär sig på insekter som lever i veden. Getingar tillverkar sina bon av vedmassan. Om du tittar närmare på lågorna så ser du att de är fulla av hål i olika storlekar, ett hål per insekt som kläckts i veden och sedan flugit ut. Larverna som lever i veden är kalasmat för den på Gotland ganska vanliga spillkråkan (tåjlu på gutamål) och andra hackspettar.

Mängden död ved i skogen har minskat framförallt på grund av ett intensivt skogsbruk där död ved sällan får ligga kvar. Det har lett till att flera arter som är knutna till död ved har försvunnit eller blivit allt ovanligare. Nu har man förstått det och vissa försöker spara och även skapa död ved med hänsyn till de arter som är beroende av denna livsmiljö.

5 På Gotland kallas alla taggiga buskar för ”tynne”. Här växer en sort som heter sleiar, eller slån på svenska.

Slånbuskarna blommar tidigt på våren och är viktiga för den biologiska mångfalden, särskilt när de som här står i ett skogsbryn. Här kan insekter som vaknat tidigt på våren söka skydd kalla dagar och för insekter som äter pollen och nektar är slånbuskaget ett viktigt skafferi.

De blå bären har en fruktansvärt kärv smak, men när frosten kommer på hösten blir de sötare och kan användas till saft eller likör.

6 Marken här är helt täckt av gräs och örter. Här finns inga träd som stjäl allt ljus. I den här miljön skulle lundväxter som blå- och vitsippor inte ha en chans att konkurrera med gräsen och de andra örterna.

Till höger över åkern syns Vamlingbo kyrka. Den äldsta delen av kyrkan är från 1200-talets mitt, då byggdes koret och långhuset. Förr var det vanligt att man byggde nya kyrkor på samma plats som en tidigare kyrka stått, och så har man gjort även här. Man har hittat lämningar från 1100-talet som visar att det funnits en kyrka innan den nuvarande byggdes.

Kyrkan har haft ett högt torn, men i samband med ett blixtnedslag skadades både det och tiondeladan år 1817. Den del av tornet som är kvar är kyrkans yngsta del, från omkring 1350. Förmodligen var kyrkan invigd till ärkeängeln Sankt Mikael, och det gjordes vallfärder dit, ännu in på 1600-talet offrade man vid "Sankt Mikael's grav" –vilket kan tyckas lite konstigt, eftersom man har svårt att tänka sig en ärkeängel ligga begravd någonstans.

Rakt fram över åkern syns det gamla mejeriet. Det byggdes 1911. 1936 byggdes mejeriet ut ytterligare. En brand utbröt i mars 1950 i övervåningen, där mejeristen bodde men själva produktionslokalerna klarade sig oskadda. Under 1960-talet blev lönsamheten sämre och mejeriverksamheten lades ner 1968. Sedan 1983 huserar Vamlingbolaget, som designar kläder och tyger i mejeriet.

7 Här finns några tallar med grova grenar långt ned på stammen. Det visar att de haft gott om plats att växa upp. Marken har alltså hållits mer öppen här förr, antingen genom slåtter eller bete. Nu när skogen har vuxit upp runtomkring håller tallarna på att skuggas ihjäl av andra arter.

I trakter med mycket gran är tallen faktiskt beroende av skogsbränder för att kunna överleva på sikt. Skogsbranden dödar nämligen alla granar men äldre tallar kan stå emot branden om den inte är alltför kraftig.

När du går vidare längs stigen ser du en mängd små askskott under tallarna. Skotten har stått och stampat i många år i väntan på att en av de gamla tallarna kanske ska falla och lämna plats för en ny generation. Och då gäller det att vara först på plats om man ska ha en chans!

8 Inte bara insekter är beroende av död ved. På de döda björkarna här växer det fnösktickor. De påminner om hästhovar. Av fnösktickan kan man göra fnöske. Det användes före tändstickans tid till att göra eld. Det räcker med en liten gnista för att få fnöske att glöda med hög värme, som kan antända exempelvis papper eller torr enbark.

Så här gör man:

1. Fråga markägaren om lov att ta tickor
2. Skär bort det hårda, grå skalet och porerna. Det du då har kvar påminner om kork.
3. Skiva fnösket och lägg i asklut över natten (1 del aska läggs i 2 delar vatten över natten och silas).

4. Ta upp fnösket och banka det millimetertunt medan det är blött.
5. Torka fnösket.

Fnösket används sedan tillsammans med flinta och eldstål (eller elddon som kan köpas i friluftsföretagen).

9 En otrolig mängd svampar är beroende av gamla hasslar för att kunna leva. Den mest kända är kanske bourgognetryffeln som har blivit något av en gotländsk matsensation under senare år. Den kan även trivas tillsammans med ekar och bokar.

Hasselns rot kan bli väldigt gammal men stammarna brukar bara bli några tiotal år gamla. Redan tidigt på våren blommar hasseln. Honblommorna sitter i knopparna och bara de röda pistillmärkena sticker ut. Hanblommorna sitter i långa, gula hängen. Frukten är en nöt som redan på stenåldern var ett viktigt tillskott i kosten. På medeltiden var hasseln så viktig att det var förbjudet att plocka på annans mark. Än idag ingår inte hasselnötter i allemansrätten.

10 Enbuskarna som växer här skvallrar om att det här området var mer eller mindre fritt från träd fram till för bara några tiotal år sedan. Även om det ser ut som en skog kan du se att träden i närheten är ganska små och smala, alltså ganska unga. Om de unga träden får utvecklas fritt kommer de snart att ha skuggat ihjäl enarna. Här har emellertid askarna drabbats hårt av askskottsjukan, som sprider sig som en löpeld över Europa. Om asken dör får enarna en andra chans – om inga andra träd tar över.

Enen används på många sätt. De sega grenarna används till att knyta ihop ”bandtunarna”, de gotländska trögärdesgårdarna, vars störrar (de stående stolparna) är gjorda av enstammar. Enriset ger den traditionella Gotlandsdrickan sin karaktär och bären är goda att ha i mat och ger en viltkaraktär åt vilket kött som helst. Enbären tar tre år på sig att mogna och alla tre åldersstadier finns på samma buske.

1 1 Till höger finns en vattensamling, en ”brya”, som har tjänat som vattenhål för betande djur. Betesmarker betades hela sommaren men i ängena släpptes djuren inte in förrän höet var bärgat på sensommaren.

Vid bryan växer brännässlor. Om man tittar nära på brännässlor kan man se pyttesmå taggar. De kallas för brännhår. När man tar på en brännässla går brännhåren av och lite gift sipprar ut, då svider det på huden. Det är ungefär samma gift som myror och getingar har. Giftet har de för att de inte skall bli uppätta.

Kring bryan är marken mer fuktig och här växer mängder av älggräs, en högvuxen ört som gynnas när marken *inte* betas eller slås. Älggräs kallas brake på gotländska. Örten har använts som medicinalväxt då den innehåller salicylsyra som är smärtstillande och febernedsättande. Den har även använts för att krydda öl.

Längre fram finns mycket salmbärsris längs med stigen. Salmbär är det gotländska namnet för blåhallon. Riset ser ut som björnbärsris. Salmbärssylt är en självklarhet till den gotländska saffranspannkakan.

Det var sista stationen.

**Fortsätt vidare längs
stigen så kommer du
tillbaks till
utgångspunkten!**

**Har du sett något i
naturen som du inte vet
vad det är?**

**Naturumvårdarna
hjälp dig att hitta
svaret!**

naturum®

Gotland

Vamlingbo prästgård
623 31 Burgsvik
0498-20 26 99

www.naturumgotland.se
info@naturumgotland.se